

АФОНСУ ДЕ АЛБУКЕРКІ ЯК ЗАСНОВНИК ПОРТУГАЛЬСЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ

Д. В. Пеліх, Є. О. Пиємицька

Анотація. Стаття присвячена Афонсу де Албукеркі, його ролі та значенню в зародженні португальського колоніалізму, впливу та баченню побудови Португальської імперії в Індійському океані. Встановлено, що незважаючи на те, що не всі плани португальської корони були здійснені, Албукеркі запровадив стратегічну концепцію для завоювання багатьох східноафриканських та азійських держав та створення величезної португальської колоніальної імперії. Діяла система фортив для контролю важливих торгових точок, проклавши шлях для португальської, а згодом європейської експансії в азійську торгівлю. Діяльність Албукеркі позитивно позначились на будівництві португальської колоніальної імперії, але вдарила по старих торговельних шляхах та призвела до занепаду східних африканських країн і країн Червоного моря.

Ключові слова: Португальське королівство, Афонсу де Албукеркі, Гоа, Малакка, Аден.

Дослідження історії португальської колоніальної системи сприяє кращому розумінню історії завоювань, іспано-португальського суперництва, геополітичних та культурно-історичних наслідків присутності європейців у басейнах Індійського і Тихого океанів протягом XVI–XIX ст. Архітектором португальської колоніальної імперії вважають Афонсу де Албукеркі – видатного військового, мореплавця та державного діяча. Через це актуальності набуває вивчення ролі, впливу Албукеркі в зародженні португальського колоніалізму.

Мета статті – висвітлити діяльність Афонсу де Албукеркі як засновника португальського колоніалізму. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу, принципу історизму та об'єктивності.

Афонсу де Албукеркі – одна з найбільших фігур у португальській історії. Албукеркі відмовився від концепції свого попередника Алмейди (контролювати Індійський океан за допомогою сильного флоту) та висунув нову стратегічну концепцію – створення ланцюга опорних баз і фортець на узбережжі Атлантики та Індійського океану. Запропонований Албукеркі план передбачав не захоплення широких територій, а, так би мовити, «точкову окупацію» – створення опорних пунктів у найбільш стратегічно важливих та чутливих «нервових центрах» басейну Індійського океану.

Особливу увагу в плані Албукеркі надавалося встановленню португальського контролю над східним узбережжям Африки, над входом та виходом з Червоного моря та Перської затоки, в Індії, на далеких Молуккських островах, де вирощувалися найцінніші спеції, та в Китаї, про багатства якого в Європі знали з оповідань Марко Поло. Свій грандіозний та амбітний план створення на Сході великої Португальської імперії він прагнув здійснити за допомогою будівництва ланцюга неприступних фортець у Гоа, Діу, Ормузі, Адені, Кочині, Кананорі тощо. Він мав на увазі не просто захистити торгівлю, але за допомогою цих фортець панувати над тубільними правителями та силою змусити їх визнати себе васалами португальського короля. Резиденцією віцекороля він вирішив зробити Гоа, тому його першою військовою метою стало завоювання Гоа у 1510 році. Взявши Гоа, Албукеркі вчинив його мешканцям справжню криваву лазню.

У 1511 р. Албукеркі з флотом із 15 суден і з 1 600 воїнами прямує до Малакки. Португальці на той час знали, що Малакка – найважливіший стратегічний пункт на шляху до «островів прянощів» (Молуккських островів). У цей час у Малакці було 100 тисяч озброєних захисників. Малайці мали сильні укріплення, а також значний військовий флот, яким командував капітан із Гуджарату, який мав досвід війни з португальцями. Підійшовши з флотом до Малакки, Албукеркі отримав повідомлення, що султан Малакки тримає в полоні кількох португальських торговців, кораблі яких були захоплені та пограбовані [1].

Султан вислав до Албукеркі послів, які повідомили йому про бажання султана бути у мирі з португальцями. Албукеркі надіслав листа султану, вимагаючи звільнити з полону тих португальців, які ще були живі, а також сплатити захоплені малайцями португальські товари. У листі у відповідь султан просив Албукеркі спочатку укласти з ним мир, після чого обіцяв повернути християн і компенсувати захоплені товари. Албукеркі відповів жорстким ультиматумом: повна

компенсація та звільнення полонених – до укладання миру, інакше він атакує Малакку. Султан намагався продовжити переговори, щоб виграти час, водночас гарячково зводячи оборонні споруди.

Дізнавшись про це, Албукеркі направив султану різкого листа з вимогою негайно звільнити полонених португальців і компенсувати награвану власність, погрожуючи у разі відмови розгромити його та позбавити міста. Оскільки ця вимога не була виконана, Албукеркі послав 10 кораблів з озброєними людьми, які відкрили вогонь по кількох хатинах на березі. До смерті переляканий султан зрозумів, що жарти погані, і одразу наказав повернути Албукеркі всіх полонених португальців, а ще повторив прохання про укладання миру. Водночас султан прискорив свої приготування до оборони міста [2, с. 298]. За дві години до світанку 25 липня 1511 р. португальці розпочали висадку на берег. Під покровом темряви шлюпки безшумно підпливали до берега, і з них вискакували закуті в броню, озброєні мечами та щитами португальські воїни.

Султан вирушив на допомогу захисникам мосту з підкріпленням та кількома бойовими слонами. На допомогу малайцям ішло також підкріплення з 700 яванських солдатів, але Албукеркі послав проти них загін своїх воїнів, який напав на яванців, що змусило їх відступити. Багато хто був скинутий у море і потонув. Бачачи, що султан намагається відступити і сховатись у горах, португальський загін під командуванням Жуана де Ліма кинувся його переслідувати. Султан та його син, що піднімалися в гори на слонах, побачивши погоню, повернули назад 2 000 воїнів. Португальці атакували слонів зі своїми піками, і слони, отримавши поранення, почали тікати, врзалися в середину малайського війська, що викликало страшну паніку та хаос. Слон, на якому їхав султан, поранений, схопив погонича хоботом і розірвав його на шматки. Султан, який був теж поранений, зміг врятуватися втечею разом зі своїм сином і зятем – королем Паханга [3, с. 70–72]. Після переслідування малайців вулицями міста та вбивства багатьох з них Албукеркі відступив до мосту і, звівши частокони на обох берегах річки, піддав артилерійському обстрілу місто, внаслідок чого більшу його частину, включно з султанським палацом, було зруйновано. Наступного ранку султан послав запитати Албукеркі, чому він атакував місто і що він ще хоче. На це віцекороль відповів, що його величність повинен стати васалом короля Португалії. Султан надіслав ухильну відповідь, намагаючись виграти час, і зразу наказав відновити укріплення та забезпечити їх подвійною кількістю гармат. Міст також був сильно укріплений, і були зроблені всілякі приготування, щоб протистояти другій атаці португальців.

Албукеркі перебував у стані сумнівів та невизначеності, не знаючи, що робити далі. Однак він відчував, що якщо відступить і залишить Малакку при владі малайців, торгівля в Індійському океані буде назавжди втрачена для португальців. Албукеркі був не такою людиною, яка психологічно ламається за першої невдачі. У цій ситуації Албукеркі вирішив заручитися підтримкою могутніх союзників. Він попросив капітанів двох китайських джонок, що прямували до Сіаму, захопити з собою Дуарті Фернандіша, забезпечивши його листом до правителя Сіама з пропозицією миру та дружби. У той час, коли Албукеркі готувався до нового штурму Малаккі, серед капітанів виникло невдоволення, вони були проти будівництва фортеці в Малакці. Тому Албукеркі скликав збори капітанів, і в довгій промові виклав свій погляд, який полягав у тому, що якщо португальці візьмуть Малакку, Каїр і Мекка занепадуть, і Венеція не зможе отримувати спеції, внаслідок чого її купці змушені будуть купувати їх у Португалії. Більшість капітанів погодилися з поглядом Албукеркі, і було вирішено розпочати другий штурм Малакки. Малайці втекли з мосту і відступили до частокони. Але там Албукеркі висадив своїх людей, які кинулися на них і після жорстокого бою вибили їх звідти. Після цього Албукеркі сам влаштувався на мосту і послав дві роти з наказами, щоб одна з них зайняла мечеть, а друга – позицію на вході на вулицю, що веде до мосту. Ця остання позиція була зайнята без особливих зусиль, але захисники мечеті, серед яких був султан з великим загonom воїнів і слонів, билися героїчно. Однак зрештою їхній опір було зламано, і вони бігли, переслідувані португальцями. Коли Албукеркі дізнався, що його люди зазнали нападу з тилу, він поспішив до них на допомогу з ротою солдатів, і коли два португальські загони з'єдналися, вони пробіли собі шлях назад.

Албукеркі розпочав будівництво фортеці. Коли будівництво було завершено, португальці отримали у своє розпорядження одну з найкращих і добре укріплених фортець на Сході із двома водосховищами для свіжої води у вежах та з трьома водосховищами у бастіонах. З одного боку, фортеця була захищена морем, з іншого – річкою. Споруда була п'ятиповерховою. Великі та маленькі гармати були спрямовані на всі боки. Незабаром мечеть і частокіл захопили португальські війська. Албукеркі зміцнив мости і послав чотири великі кораблі з бомбардами вгору річкою із завданням вибивати супротивника з обох берегів. Коли настала ніч, португальці влаштувалися усередині своїх укріплень на мосту, уважно спостерігаючи за прилеглою місцевістю. Албукеркі наказав своїм кораблям стати навпроти міста і обстрілювати його всю ніч. Султан біг і послав гінця на острів Лінга просити допомоги у місцевого правителя, але той, хоч і був васалом султана, боячись помсти Албукеркі, відмовився надсилати допомогу. Тоді султан Малакки втік до держави Паханг, звідки відправив посла до китайського імператора, просячи допомоги у війні проти португальців. Султанський посол Туан Насень Мудамар зумів дістатися Пекіна і був удостоєний аудієнції в імператора, який, однак, утримався від згоди на прохання султана Малакки на тій підставі, що зайнятий війною з монголами. Але з чуток справжньою причиною відмови було погане ставлення малайців до китайських купців та доброзичливість, виявлена Албукеркі до китайців у Малацці.

Після смерті султана Малакки багато знатних людей з його оточення повернулися до міста. Албукеркі послав загін яванців обстежити околиці, і вони привели до нього 1 500 рабів, які належали султанові. Він змусив їх працювати над спорудженням фортеці. Більшість каменів, що використовувалися для цієї мети, було вилучено з давніх могил колишніх султанів та з мечетей, які були зруйновані. Внаслідок цього було побудовано потужну фортецю, яку Албукеркі назвав «А Фамоза» («Славна»).

Наступним кроком Афонсу де Албукеркі стало налагодження стосунків із Сіамом задля показу продовження стабільної торгівлі в Південно-Східній Азії. Португальський посол Дуарті Фернандіш, який прибув до Сіаму в китайських джонках, був добре прийнятий місцевим правителем, адже Сіам давно суперничав із султаном Малакки і бажав встановити контроль над північною частиною півострова. Під час бесіди з королем Сіаму Дуарті Фернандіш вручив від Альбукеркі листа та шпагу як подарунок. Король наказав поводитися з послом з найвищою повагою, показати йому все місто, і відправив до Португалії з Фернандішем свого посла, лист до короля Мануела, рубінову каблучку, корону і меч із золота.

У листі до Мануела король Сіаму висловлював почуття дружби і пропонував своє королівство і себе до послуг короля Португалії, а також всілякі товари та людей його країни. Відправляючи посла короля Сіаму до Португалії, Албукеркі обдарував його подарунками і відіслав з ним свого посла з інструкціями проінформувати його величність, як він захопив Малакку, і висловити надію, що суди та купці Сіаму торгуватимуть із цим містом. До того ж Албукеркі прийняв посла султана Кампара – зятя останнього султана Малакки, який висловив бажання стати васалом короля Португалії. Прибув також посол і від султана Яви, який раніше був у ворожих стосунках із султаном Малакки, та був радий знищенню свого суперника.

У 1511 р., скориставшись відсутністю Албукеркі, який був зайнятий завоюванням Малакки, 60 000 осіб війська індійців на чолі з Аділ-ханом обложило Гоа і захопило Бенастарін. Зібравши флот Панджіна, Албукеркі перечекав там мусон і 15 серпня підійшов до Анджедіва. Отримавши підкріплення з Португалії, він попрямував із флотом до Кананору і став готуватися до вирішальної битви. Щоб продемонструвати свою силу, 3 000 індійців вийшли із Бенастаріна. Тоді Албукеркі наказав 4 000 своїх солдатів та 25 кавалеристам зійти на берег і увірватися у фортецю, яку незабаром взяли. Албукеркі урочисто в'їхав до Гоа. Доповідь про взяття Бенастаріна і Гоа помічена 23 листопада 1512 р. і закінчується такими словами: «Індія втихомирена, налякана і підпорядкована Вашій Величності».

Отримавши наказ від короля Мануела спробувати захопити Аден і поринути у Червоне море, Албукеркі відплив із Гоа у лютому 1513 р. з флотом із 20 кораблів. Аден був тоді добре укріпленим і процвітаючим центром мусульманської торгівлі. Він був притулком для мусульманських купців, котрі боялися португальських військових судів, і своєрідним складом транзитних товарів з Індії. Португальці тепер уже дійшли розуміння того, що саме Аден, а не Со-

котра (як вони думали раніше) був брамою до Червоного моря, і що володіючи Аденом, вони легко могли заблокувати арабську торгівлю в Червоному морі і припинити будь-які спроби мусульман підірвати португальську монополію на торгівлю з Індією. Албукеркі планував захопити Аден та інші стратегічні пункти на узбережжі, перешкодити приготуванню Єгипту до вторгнення до Індії, налагодити зв'язки з країною «пресвітера Іоанна».

Процвітаюче місто мало перейти до рук португальців, а з ним і всі його багатства, про які мріяли солдати та офіцери. З Кочина були привезені спеціальні сходи, досить широкі для того, щоб дати змогу шести чоловікам підніматися поруч, але вони послужили погану службу португальцям. Ентузіазм і рішучість, з якою вони кинулися на штурм фортеці 26 березня 1513 р., стали, хоч як це парадоксально, головною причиною невдачі цього штурму. Лише небагатьом португальцям вдалося потрапити у місто. Це були ті, хто піднявся на стіни до того, як сходи розвалилися, і ті, хто проліз через дві низькі амбразури для гармат. Усі, хто проник у місто, були вбиті. Загальна кількість загиблих у джерелах відсутня.

Серед причин невдачі Албукеркі варто виділити, по-перше, недостатність сил, що було результатом надмірного розпилення військової могутності на величезному географічному просторі, який зробив Мануел і який захоплював Албукеркі. Завоювання було розпочато, проте завойовники вже явно виявляли ознаки втоми. Албукеркі постійно вимагав надсилання нових людей та матеріалів, але король відповідав лише скаргами на непомірні витрати, які він несе через Індію.

По-друге, хоча проекти Албукеркі спокусили та захопили короля, він вважав витрати на колонізацію надто високими і хотів їх зменшити, проте так, щоб це не зашкодило справі. Звідси – непослідовність і суперечливість у королівських наказах, які прямували до Албукеркі: король наказує залишити Гоа після того, як він завойований; він вимагає підкорити «короля» Калікута, але вважає обтяжливим будівництво фортеці там; рекомендує Албукеркі виявляти ощадливість, економність, водночас наказує зруйнувати мусульманську могутність у Червоному морі [4, р. 75–89].

Невдала португальська атака на Аден викликала велике розчарування Албукеркі, який часто говорив, що для володіння Індією та всім Сходом королям Португалії необхідні чотири речі: захоплення та утримання Адена, щоб контролювати вхід у Червоне море; утримання Ормузу, щоб контролювати вхід до Затоки; утримання Діу та утримання Гоа, щоб панувати над усією Індією. Албукеркі відступив у Червоне море, але наказав спалити всі кораблі, що стояли в Аденському порту. Вже в Червоному морі він захопив кораблі з Бербери і Зейли, наказавши «відрубати руки і відрізати носи і вуха» маврам екіпажів цих кораблів і кинути їх на землю шейха Адена.

Португальський флот був затриманий у Камарана зустрічними вітрами до середини липня 1513 р. Перш ніж залишити Червоне море, Албукеркі надіслав листа королю з хрещеним мавром через Африку, і щоб не викликати підозр у тубільців, йому одягли на ноги кайдани, тож його можна було прийняти за раба-втікача. Цей посланець дістався Португалії. Король був втішений добрими звістками і доручив йому доставити відповідь Албукеркі.

Відступивши, Албукеркі рушив до Оманської затоки, де легко підпорядкував собі порти Калайате, Куріате, Маскат, Сохар та Орфасан. Незабаром після цього він захопив Ормуз, де почав будувати фортецю, що викликало протести його капітанів, які воліли захоплювати в морі мусульманські судна з Мекки. У листі королю Мануелу 4 грудня 1513 р. Албукеркі повідомляв докладні відомості про все Червоне море, про порти Ефіопії та Аравії, про їх торговельно-стратегічне значення і про ті правила, яких дотримувалися під час навігації в Червоному морі. Він виклав також королю свій план: взяти Аден, побудувати фортецю в Масауа, щоб отримати доступ до «золота країни пресвітера Іоанна», а потім направити військову експедицію проти Мекки. В основі цього плану Албукеркі лежала ідея конкісти та дух хрестового походу. Але у 1515 р. Албукеркі помер, не здійснивши своїх планів.

Стратегічна концепція, запропонована Албукеркі для португальської політики щодо Сходу, була заснована на тих самих принципах, що і їх атлантична стратегія, але мала більш воєнничий, експансіоністський характер. Стратегічний план Албукеркі був проєктом завоювання багатьох східноафриканських та азіатських держав і створення величезної Португальської ко-

лоніальної імперії. Вона повинна була включати східне узбережжя Африки, Червоне море і Перську затоку, Індостанський півострів, далекі Молуккські острови, де вирощувалися найцінніші спеції, та Китай, про багатства якого знали з оповідань Марко Поло. Коли Албукеркі вступив на посаду віцекороля, португальці володіли в Індійському океані лише 7 фортецями: Софала, Мозамбик, Кілва на африканському узбережжі, на острові Сокотра, а також Кочином і Кананором на малабарському березі і, нарешті, маленьким фортом на островах Анджедів біля Гоа. До кінця губернаторства Албукеркі зміг здійснити майже повністю ту частину своєї програми, яка стосувалася Індійського океану.

На середину XVI ст., зокрема завдяки Альбукеркі, португальці створили величезну колоніальну імперію, що являла собою систему військово-морських баз в Індійському океані, що були розкидані на великій відстані на від одної: Софала, Мозамбик, Момбаса – у Східній Африці; Ормуз і Маскат – у Перській затоці; Діу, Даман, Басейн, Гоа, Кочин – в Індії; Коломбо – на Цейлоні; Малакка – в Малаї; Амбоїну, Тернаті, Тідорі, Соло – в Індонезії (пізніше Макао – в Південно-Китайському морі). Військова присутність португальців у басейні Індійського океану поклала край торговій діяльності арабів, які виступали як головні посередники, що забезпечували інтенсивність, міцність і безперервність цих зв'язків [2, с. 300; 4, р. 75].

Висновки. Афонсу де Албукеркі, видатного військового та морського командувача свого часу, по праву називають архітектором португальської колоніальної імперії. Албукеркі підготував та здійснив португальську експансію на Схід, відправив експедиції на Молуккські острови та Китай і зав'язав відносини з правителями Бенгалії, Пегу (Бірма), Сіама, Суматри та берегів Короманделя. Саме він запровадив систему фортів для контролю важливих торгових точок, проклавши шлях для португальської, а згодом європейської експансії в азійську торгівлю.

Аналізуючи діяльність Албукеркі, варто зазначити, що не всі плани командувача та корони здійснились: після захоплення Малакки Альбукеркі не додав жодних завоювань на схід від неї, для цього забракло часу; зазнав повної невдачі у своїх спробах знищити мусульманські держави у Червоному морі; Аден, що є ключем до цього моря, відбив його атаку, і ця невдача завадила Албукеркі виконати наказ короля Мануела I зруйнувати Мекку і Суец і підкорити Берберу або Зейлу в Сомалі. Діяльність Албукеркі сприяла будівництву Португальської колоніальної імперії, але вдарила по старих торговельних шляхах (торгівля перемістилась південніше), що відрізало велику частку торгівлі для східних африканських країн, та країн Червоного моря, що призвело до занепаду цих держав.

Abstract. The article is devoted to Afonso de Albuquerque, his role and significance in the birth of Portuguese colonialism, influence and vision on the construction of the Portuguese Empire in the Indian Ocean. It is established that although not all the plans of the Portuguese crown were realized, Albuquerque introduced a strategic concept for the conquest of many East African and Asian states and the creation of a huge Portuguese colonial empire. A system of forts operated to control important trading points, paving the way for Portuguese and later European expansion into Asian trade. The activities of Albuquerque had a positive effect on the construction of the Portuguese colonial empire, but it hit the old trade routes and led to the decline of East African countries and the Red Sea countries.

Keywords: Kingdom of Portugal, Afonso de Albuquerque, Goa, Malacca, Aden.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лук'янюк В. Португальське завоювання Гоа. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1210Q/>
2. Джеджора О. Історія європейської цивілізації. Частина I: До кінця XVIII століття. Львів: Видавництво ЛБА, 1999. 434 с.
3. Лоссовський І. Є. Культурно-історичні пам'ятки епохи раннього колоніалізму в Південно-Східній Азії. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 22; Ч. 1: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Київ, 2015. С. 69–79.
4. Diffie B. W., Winius G. D. Foundations of the Portuguese empire, 1415–1580, 1977. 533 p.